

ký a humanistický prístup, Individuálni rozdiely – popis, determinanty a sociálni aspekty, Temperament, Inteligencie, Kognitívne styly, Tvořivosť.

Tretí svazek (Jedinec ve společnosti a základy aplikované psychologie):

VIII. Člověk ve vztahu s jinými lidmi: Vědomí jedince a soudy o sociálním světě, Postoje a jejich změna, Identita a sounáležitost, Interpersonální vztahy, Sociální vliv, Stereotypy a předsudky.

IX. Výchova: Psychologie výchovy, Psychologie vzdělávání.

X. Činnost v oblasti povolání a veřejná činnost: Psychologie práce, Psychologie organizace, Ekonomická psychologie, Politická psychologie, Ekologická psychologie.

XI. Zdraví a nemoc: Místo psychologie v řešení problémů somatického zdraví, Teorie psychologického stresu, Psychologické podmínky vzniku a rozvoje psychosomatických poruch, Psychologické problémy somaticky nemocných, Behaviorální zdraví, Úvod do klinické psychologie, Psychologická diagnóza psychických poruch, Základní psychické poruchy (od neuróz přes poruchy osobnosti až po schizofrenii), Psychologická pomoc, Dětská klinická psychologie, Klinická neuropsychologie – charakteristika disciplíny, Neuropsychologické poruchy při fungování člověka, Užítí neuropsychologie v obecné medicínské praxi, Patopsychologie sociálních jevů (alkoholismus, kriminalita, sexuální poruchy) a rodinná patologie, Psychoterapie, Psychologické základy handicapu a rehabilitace handicapovaných.

XII. Profesionální etika psychologa: Etické aspekty vykonávání profese psychologa, Eticko – profesní kodex psychologa (otištěný in extenso).

Příručka obsahuje fotografie polských i světových psychologů, spoustu schémat a ilustrací, tabulek a grafů. Kapitoly bývají opatřeny kontrolními otázkami i krátkým přehledem nejpodstatnější literatury v polštině. Na konci každého dílu je seznam celosvětové relevantní literatury, obsahující jak knižní tituly, tak i časopisecké studie. Seznam písemnictví čítá v celém díle celkem 175 stran literatury, věcný a jmenný rejstřík i seznam a zdroj fotografií. Tento bohatý aparát urychluje orientaci v díle a usnadňuje práci s textem. První díl obsahuje i slovník vybraných termínů.

Dílo není určeno k soustavnému čtení. Zájemce o konkrétní problematiku zde rychle najde vše potřebné a získá tak orientaci v aktuální úrovni vědomostí v daném tématu. Jsem přesvědčen, že uvedené dílo by nemělo chybět v žádné knihovně psychologických a podobných institucí, i ve veřejných odborně zaměřených bibliotékách.

M. Svoboda

J. Plichtová:

METÓDY SOCIÁLNEJ PSYCHOLÓGIE ZBLÍZKA

Kvalitatívne a kvantitatívne skúmanie sociálnych reprezentácií

Bratislava, Média 2002, 350 s.

„Jedným z indikátorov neuspokojivého stavu vedy je chudobný odborný jazyk, ktorý všetky rafinovanosti a jemnosti ľudského konania a myslenia redukuje na vzťahy medzi premennými. Diskurz o komplexnosti ľudskej subjektivity sa zmenil na diskurz o individuálnych rozdieloch a cielavedomé konanie zmizlo za zoznamom motívov a vonkajších incentív.“ (s. 25)

Pokiaľ súhlasíte s autorkiným stanoviskom, pravdepodobne si čítaním jej práce zabezpečíte reľaz radostných zážitkov a bohatý prísun povzbudzujúcich informácií. V prípade, že patríte medzi fanúšikov alebo dokonca protagonistov vied kognitívnych, možno oceníte výzvu ku kvalitnej konfrontácii. Veď práve vďaka takýmto príležitostiam poznanie napreduje.

Autorka samotná si vytýčila neľahké ciele, ku ktorým sa chce prostredníctvom tohto diela priblížiť. Má totiž v úmysle predstaviť v ňom také výskumné metódy a postupy postmodernej psychológie, ktoré sa ešte len uchádzajú o etablovanie a akceptovanie odbornou verejnosťou. Chce predovšetkým vyzdvihnúť tie postupy, ktoré sú účinne uplatňované v *spoločensky orientovanej sociálnej psychológii*.

Preto tiež v knihe na mnohých miestach kriticky poukazuje na také produkty výskumnej praxe, ktoré redukovávajú vedu na postupy manipulácie s premennými, merania a testovania štatistických vzťahov v umelom laboratórnom prostredí. Kriticky namieta, že človek je takto zmýšľajúcimi výskumníkmi videný len ako pasívny produkt vnútorných a vonkajších síl. Domnieva sa, že transformáciou sociálnej psychológie na spoločenskú vedu o myslení súčasného človeka a exploračným typom výskumu by sa uvedený problém dal riešiť, z čoho by mohli profitovať aj iné psychologické disciplíny, napr. klinická, pracovná či pedagogická psychológia. Tematicky kniha nemá ambíciu priamo pojednávať o problémoch psychologickéj praxe. Autorka však odporúča psychológom inšpirovať sa etnografickým pozorovaním pri práci s klientom i vo výskumných projektoch, nakoľko toto umožňuje citlivo reflektovať ľudskú subjektivitu.

Jana Plichtová jednoznačne odmieta pozitivistické zúženie ľudskej skúsenosti len na skúsenosť senzorickú. Odmieta tiež predpoklad, že jazyk objektívne popisuje pozorovanú realitu. Pozitivistický prístup, ktorý eliminuje subjektivitu pozorovateľa i pozorovaného, robí totiž z pozo-

rovateľa mechanizmus na registrovanie a vyhodnocovanie faktov. Argumentuje, že pozorovateľ fakty neodráža, ale ich tvorí. Poznanie je reprezentáciou sveta, nie svetom samotným. Nie je súborom faktov a ich vzťahov, ale konceptualizáciou pozorovaných faktov. Argumentuje výskumami, ktoré dokladajú tendenciu človeka konceptualizovať svoju skúsenosť tak, aby bola v súlade s doterajším poznaním. Naše koncepty (predporozumenie) organizujú a štruktúrujú pozorovanú skutočnosť. *Myslieť inak znamená tvoriť nové koncepty, odchyliť sa od poznania ostatných, čo vyžaduje tak intelektuálnu tvorivosť, ako aj statočnosť.* (s. 283)

Radikálne sa autorka vyrovnáva s dichotómiou kvalitatívnej a kvantitatívnej metodológie. Rozdiely medzi oboma výskumnými stratégiami spočívajú podľa nej v ponímaní samotného predmetu a zmyslu poznania. Kvantitatívny prístup považuje za vierohodné len také poznanie, ktoré vychádza zo súboru merateľných premenných, u ktorých možno predpokladať kauzálne vzťahy. Zmyslom poznávania je v tomto prípade predikcia a kontrola ľudského správania.

Kvalitatívny prístup, ktorý nesúhlasí s redukciou človeka na reagujúci mechanizmus, pracuje s takými výskumnými stratégiami, ktoré zohľadňujú fakt, že *človek je bytosť konajúca, sledujúca isté intencie, semiotická, tvoriaca a chápaná význam, socio-kultúrna, ktorej adaptácia má sprostredkovaný – spoločenský charakter.* Autorka kritizuje snahu o zvyšovanie vedeckosti psychológie využívaním matematických metód. Výskum sa tak obmedzuje iba na tie aspekty ľudského bytia, ktoré sa dajú objektivizovať a kvantifikovať. Dáta naratívneho biografického charakteru, dáta explorujúce zmysel prežitej skúsenosti, spôsob jej reprezentácie a interpretácie, ponímania seba a sociálneho sveta slúžia len ako „príloha“.

Plichtová iste neodmieta kvantifikáciu dát vo výskume. Upozorňuje však, že psychologický výskum by sa nemal prispôbovať jednému typu matematickej formalizácie. Doporučuje vytvárať také nástroje matematickej formalizácie, ktoré by zodpovedali povahe a komplexnosti skúmaného problému. Takejto formalizácii by mala predchádzať dôsledná a dlhodobá explorácia, kategorizácia, analyzovanie a komparácia. Autorka z vlastnej dlhoročnej výskumnej praxe poukazuje na predčasnú formalizáciu skúmaných oblastí bez dostatočného empirického bádania. Rovnako sa zmieňuje o riziku použitia neadekvátnej formalizácie, čím dochádza k deformácii predmetu skúmania. Ako príklady nevhodných nástrojov formalizácie uvádza škály ako súčasť štruktúrovaných dotazníkov či osobnostné a inteligenčné testy. Najlepšou prevenciou výskytu predčasných a neadekvátnych formalizá-

cií je podľa autorky akceptovanie špecifickosti metodológie vied o človeku, spoločnosti a kultúre a rešpektovanie historickej postupnosti poznávania. Taktiež navrhuje udržiavať kritický dialóg medzi spoločenskými a prírodovednými disciplínami. Nabáda inšpirovať sa pokrokom v antropológii, sociológii, lingvistiky, histórii, vedách o umení a kultúre.

Autorka teda považuje za vylučujúce sa tieto dva možné pohľady na poslanie psychológie:

buď psychológom pôjde o porozumenie človeku v jeho komplexnom bio-socio-kultúrnom bytí (kvalitatívne výskumné stratégie) alebo o kauzálnu explanáciu a predikciu správania ľudského organizmu (kvantitatívne výskumné stratégie).

Predmetom jej práce je dokumentácia a analýza výskumných metód v rámci systémového prístupu k štúdiu sociálnych reprezentácií. Prečo práve program výskumu sociálnych reprezentácií?

Na túto otázku možno v texte nájsť niekoľko jasných vysvetlení. V prvom rade sa jedná o exploratívny výskum, ktorý kombinuje kvalitatívne dáta s kvantitatívnymi. Výskumníci sa neobmedzujú na tradičný repertoár metód sociálnej psychológie, ale pracujú aj s metódami uplatňovanými v historických vedách, etnografii, sociológii či lingvistiky. Pozornosť výskumníkov sociálnych reprezentácií sa zameriava zajedno na spoločenský fenomén alebo udalosť, s ktorou sú sociálni aktéri konfrontovaní, a okrem toho sa zaujímajú o spoločenské a historické súvislosti daného fenoménu. Sledujú, aké reprezentácie si rozličné skupiny sociálnych aktérov k nemu vytvorili.

Špecifickosť výskumu sociálnych reprezentácií spočíva v tom, že spoločenské fenomény a ich reprezentácie skúma v ich dianí, v ich dynamickej podobe. Atraktívny je tento typ výskumu v prekračovaní hraníc vlastnej vednej disciplíny, preto sú preň ideálne interdisciplinárne tímy.

Na rozdiel od pozitivistickej vedy, výskumy sociálnych reprezentácií predpokladajú a dokazujú autodetermináciu ľudského správania prostredníctvom získaných poznatkov, informácií, hodnotení, pravidiel a praktík.

Teória sociálnych reprezentácií predpokladá adaptáciu prostredníctvom spoločne utváraného poznania, čo je podľa autorky podstatne rýchlejší a flexibilnejší spôsob adaptácie ako biologická adaptácia. Spoločné poznanie považuje táto teória za základ kultúry, ktorá je priestorom a cestou emancipácie človeka od bezprostrednej potreby prežitia.

Na odpor individualisticky zmysľajúcich čitateľov autorka narazí zrejme výrokom, že *pre účasť na spoločenskom spôsobe existencie je potrebná aj kultivácia ľudských daností, a to od*

najútlejšieho veku – dlhodobý, cielavedomý tréning (s. 293).

Hoci sa vedúce osobnosti teórie a výskumu sociálnych reprezentácií (Moscovici, Abric, Flament, Doise) hlásia ku klasickému konceptu vedy, autorka nachádza v ich prácach vplyvy Husserlovej fenomenológie, štrukturalizmu, symbolického interakcionizmu, semiológie, sociológie každodennosti či štrukturalnej antropológie. Prístup k analýze a syntéze empirických dát považuje za holistický. Túto svoju interpretáciu východísk teórie sociálnych reprezentácií dôkladne ukotvuje prostredníctvom bohatej argumentácie, ktorú čerpá zo štúdia pôvodných prác predstaviteľov jednotlivých psychologických smerov. Jedná sa o pozoruhodný autorkin intelektuálny výkon so zreteľom na rozsah preštudovaného materiálu ako i systematické spracovanie tohto objemu poznatkov. Nemožno pochybovať o tom, že v texte sa nachádza množstvo zaujímavých podnetov pre konštruktívnu a objavnú diskusiu či polemiku na interdisciplinárnej úrovni. Pre autorku samotnú by takáto aktivita odbornej verejnosti zrejme bola nielen satisfakciou za vynaloženú námahu, ale i dôkaz, že jej *message* niekto započul. Že semienko dopadlo na úrodnú pôdu a nádejne klíči.

Jana Plichtová predstavuje vo svojej práci tie kvalitatívne a kvantitatívne metódy, ktoré vo svojom výskumnom programe využíva teória sociálnych reprezentácií. Sú to konkrétne: metóda voľných asociácií a varianty ich analýzy, analýza textu a mediálnej komunikácie (vrátane hermeneutického výkladu textu), počítačová analýza textu, kvalitatívne interview, fókusová a diskutujúca skupina či etnografické pozorovanie.

Nezmieňuje sa o Q-metodológii, sémantickom diferenciale, metóde sémantického výberu a ďalších kvalitatívnych metódach, nakoľko tieto, ako sama poznamenáva, sú už v odbornej literatúre rozpracované i u nás. Zato mimoriadne dôkladne sa venuje metódam explorujúcim semiotický svet konajúcich aktérov (najmä metóde skupinových voľných asociácií). Nemožno taktiež prehliadnúť nadšenie autorky pre etnografické pozorovanie.

Autorka v práci približuje čitateľovi množstvo uskutočnených výskumov sociálnych reprezentácií, ktoré slúžia zároveň ako ilustrácia jednotlivých popisovaných metód, teda ich použitie v konkrétnom výskume (napr. výskum protestného študentského hnutia, demokracie, kultúrnych rozdielov, práce, národnej identity, individuálnych práv a iné). Autorka pútavo a dôkladne popisuje štyri už klasické a preslávnené výskumy: výskum sociálnych reprezentácií psychoanalýzy, zdravia a choroby, britského nacionalizmu a duševných chorôb. Kniha je tým prístupná a prehľadná.

Jana Plichtová na záver svojej práce varuje pred nekritickým postojom voči vedeckým poznatkom bez vzájomného oponovania si vedcov – kolegov vo svojej disciplíne i závermi z výskumnej činnosti iných vedných disciplín. Takáto dôvera sa autorke nevidí na mieste. Zvlášť dôrazne poukazuje na nekritickosť spoločenských vedcov voči prírodným vedám. Prírodovedecké poznanie prirovnáva k balvanu, ktorý zatieňuje subjektivitu človeka a jeho socio-kultúrnu dimenziu. Pre takéto svoje stanovisko autorka našla adekvátne symbolické znázornenie prostredníctvom fotografie s obrovským balvanom a miniatúrnymi ľudskými postavami v jeho tieni, ktorú umiestnila na obal knihy. (Osobne mi napadli pri pohľade na nevšedný obrázok celkom iné asociácie smerujúce ku kráse spolunažívania človeka s prírodou a dobrodružstvom poznávania sveta...) Môže byť rozmanitosť pohľadov na svet škodlivá a nebezpečná, keď vedcov spája nadšenie pre odkryvanie pravdy? Je potrebná kontrola zvonka? Pomôže kontrola zvonka zabrániť zneužitiu vedeckých poznatkov na protihumánne ciele? Tieto otázky sa dotýkajú osobnej morálky vedca, ktorá sa prejavuje v jeho zaobchádzaní s vlastnou autonómiou a slobodou. Zodpovedný prístup konkrétneho človeka k svojej práci nie je determinovaný príslušnosťou k nejakej vednej disciplíne. Naša pozornosť by skôr mala byť obrátená k problému, ako zvyšovať u človeka (výskumníka) zodpovednosť za svoje konanie voči ostatným ľuďom, napomáhať mu k zodpovednému sebariadeniu.

Autorka nastoľuje otázku, či je ľudské konanie vôbec predstaviteľné mimo rámca spoločenských pravidiel a obmedzení. Psychológia podľa nej nemôže byť len vedou o fungovaní mozgu, ale aj historickou a spoločenskou vedou. Musí byť vedou o individualizácii a emancipácii individuálneho vedomia ako súčasťou kultúrneho poľudštenia človeka (s. 305).

V tejto súvislosti mi prichádza na um otázka odcudzenia človeka, ktoré možno evidovať na úrovni jednotlivcov i skupín. Pociť odcudzenosti priamo úmerne narastá s úsilím jednotlivca o flexibilitu a kompaktnosť so socio-kultúrnymi požiadavkami. Dôležitejšie než autentický spôsob bytia je vykazovať charakteristiky pracovnej sily schopnej konkurencie na súčasnom trhu práce a udržanie si solídnej pozície v spoločnosti. Tí z vás, ktorí nepochybujú o človeku ako bytosti bazálne dôveryhodnej a (pri naplnení podmienky sebariadenia) inému neškodiacej zrejme budete súhlasiť s výrokom, že to, čo je dobré pre jednotlivca, určite je z dlhodobého hľadiska dobré i pre spoločnosť. Zmieňovaná práca však podporuje stanovisko, že spoločnosť je viac než množina jednotlivcov a svojím obsahom nabáda k množstvu zmysluplných otázok. Verím, že

odpovede na ne budú spolu s autorkou hľadať čitatelia z radov odborníkov, ako i študentov rozmanitých vedných disciplín.

Z. Müllerová

M. Wetherell, S. Taylor, S. J. Yates
(Eds.):

DISCOURSE AS DATA. A GUIDE FOR
ANALYSIS.

London, SAGE 2000, 338 s.

Cieľom autorov a autoriek je poskytnúť sociálnym výskumníkom a výskumníčkam praktickú príručku pre uskutočňovanie analýzy diskurzu. Možno povedať, že tento cieľ sa autorom podarilo naplniť. Zároveň táto monografia dokumentuje vývoj, ktorým prešli tzv. nové smery a postupy v psychológii. V porovnaní s príručkami podobného typu spred 20-30 rokov vyrovnáva sa recenzovaná monografia aj s takými otázkami a problémovými témami, na ktoré odpovede predtým neboli vôbec alebo boli nejasné.

Kniha má celkom osem kapitol. Prvú i poslednú kapitolu v knihe napísala jedna z editoriek, S. Taylor. Prvá kapitola je zvlášť prínosná pre tých, ktorí/é sú nováčikmi v kvalitatívnych prístupoch a sociálnom konštrukcionizme. Objasňuje, čo analýza diskurzu vlastne je, ako sa vyvíjala. Autorka tiež poskytuje v tejto kapitole porovnanie každej fázy diskurzívneho výskumu a hlavnoprávdového výskumného postupu. Tak ako ďalšie kapitoly, aj táto ilustruje postup analýzy na konkrétnych ukázkových textoch. Cenné je, že používaná terminológia neodstrašuje, naopak, je zrozumiteľná aj pre neoboznámeného čitateľa/ku. Posledná, ôsma kapitola porovnáva v knihe predložené typy analýzy diskurzu, uvažuje o hodnotiacich kritériách (napr. relevancia, kvalita interpretácie) a použití výskumu analýzy diskurzu a jeho užitočnosti „mimo akadémii“.

Ďalšie kapitoly prezentujú šesť základných a pomerne odlišných analytických procedúr: analýzu konverzácie, sociolingvistiky a analýzu korpusu, diskurzívnu psychológiu, kritickú analýzu diskurzu a foucaultovský genealogický prístup. Použitie týchto prelínajúcich sa techník je krok po kroku ilustrované na odlišných témach – od expresie maskulinity až po tému slobodných matiek v rôznych historických dobách. Aj použité diskurzívne dáta variujú – od prirodzenej konverzácie, inštitucionálnych rozhovorov a e-mailovej korešpondencie po politické a historické dokumenty.

V druhej kapitole o analýze konverzácie R. Woolfitt uvádza myšlienky sociológa H. Sacksa ako zakladateľa tejto oblasti výskumu. Prezentuje svoj vlastný výskumný projekt o jazyku médií. Jeho dátami boli zvukové záznamy roz-

hovorov medzi klientmi a profesionálnymi terapeutmi. Analýzou dát odkrýva praktiky „reálneho života“, spoločné pre kultúrne kompetentných používateľov jazyka z rovnakej „prirodzeným jazykom hovoriacej komunity“, t. j. ľudí schopných komunikovať rovnakým jazykom. Analýzu viedli dáta, nie teória.

V tretej kapitole S. Yates prezentuje sociolingvistický výskum počítačom sprostredkovanou komunikácie. Sústreďuje sa na vzorce vo vnútri jazyka ako systému používaného v nových typoch interakcie. Dáta z elektronickej komunikácie nemusia byť prepisované, sú však vyberané a špecifikované podľa cieľa a fokusu analýzy. Yatesova analýza sa riadila jestvujúcimi teóriami o komunikácii a spojeniach medzi identitou a používaním jazyka.

Štvrtá kapitola obsahuje psychologické skúmanie toho, ako je definovaná a kategorizovaná choroba (v rozhovoroch lekárov, pacientov, v médiách, prednáškach) a aké má táto definícia dôsledky pre identity pacientov. V protiklade ku konvenčnému medicínskemu prístupu k chorobe chápe M. Horton-Salway odlišné opisy choroby a pacientov ako alternatívne a rovnako validné verzie reality. Starostlivo sa usiluje vyhnúť označovaniu záverov ako pravdivých alebo nepravdivých. Výsledky uvádza ako opisy možných konštrukcií a zatriedovaní choroby, ktoré ľudia istej spoločnosti používajú a zdieľajú.

Piata kapitola je tiež „psychologická“. Podobne ako štvrtá kapitola nepokladá rozprávanie za evidenciu niečoho iného, čo je v mysli (napr. postojov), ale za fluidné, vyjednávané a interakčné aktivity. N. Edley skúma rodové identity nie ako vnútorné entity, ale ako „spôsob bytia“, ktorý je konštruovaný, t. j. stváraný, vyrábaný v rozprávaní. Výskumná otázka znela: Aká je povaha maskulinity tak, ako je konštruovaná a vyjednávaná v rozhovoroch mužov? Je zrejmé, že takýto výskum je nutne kultúrne špecifický; kultúra však nie je explicitne uvedená (je však zrejmé, že ide o Britániu).

V šiestej kapitole N. Fairclough prezentuje multidisciplinárnu kritickú analýzu diskurzu. Kritická je v tom, že sa zaoberá s mocou a nerovnosťou v spoločnosti. Fairclough opisuje primeraný výskumný problém ako „sociálny problém, ktorý má semiotický aspekt“. V jeho prípade je to sociálna reforma vo vládnom politickom programe. Dáta predstavuje jazyk oficiálneho textu s cieľom ukázať, ako v spoločnosti operuje – funguje moc.

Aj siedma kapitola sa zaoberá mocou, nie však ako koncentrovanou zvrchovanosťou, ale vo foucaultovskom chápaní splývania moci a poznania. J. Carabine rozvíja zvláštny typ historického skúmania – genealógiu. Skúma vzťah medzi sexualitou, pomocou chudobným a sociálnou politikou tak, ako sú prezentované v anglických